

Бувальщина, розказана дячком ***ської церкви

Їй-богу, набридло вже розказувати! Бо що ви думаєте? справді, скучно: кажи та й кажи, і відчепитися не можна. Ну, добре, я розкажу, тільки, ей-ей, це буде востаннє. От ви казали про те, що людина може справитися, як то кажуть, з чортом. Воно то й так, тобто, коли гарненько подумати, то буває на світі всього... Тільки все ж не говоріть цього. Захоче обмарити диявольська сила, то обмарить, їй-богу, обмарить! Ось слухайте, будьте ласкаві: було нас у батька всіх четверо. Я був іще тоді дурень. Всього мені було років одинадцять; так ні ж бо — не одинадцять: пригадую, як зараз, що коли одного разу побіг рачки і загавкав по-собачому, батько гукнув на мене, похитавши головою: "Ей, Хомо, Хомо! тебе женити пора, а ти дурієш, як молодий лошак!" Дід ще тоді був живий і на ноги, — хай йому легенько ікнеться на тім світі, — кріпенький. Бувало оце надумає... Та що ж так розказувати? Цей вигрібає цілу годину з печі жарину для своєї люльки, другий чогось побіг за комору. Що ж це, справді!.. Ще коли б з примусу, а то самі напросились. Слухати, так слухати! Батько ще на початку весни повіз у Крим на продаж тютюн. От не пригадую тільки, два чи три вози спорядив він. Тютюн був тоді в ціні. Взяв він з собою і брата трьох літ, заздальгідь привчати до чумакування. Нас зосталося: дід, мати, я, та брат, та ще брат. Дід насадив баштан понад самим шляхом і перейшов жити в курінь; взяв і нас з собою горобців та сорок ганяти з баштана. Не скажу, щоб нам там було погано. За день бувало наїсися огірків, динь, ріпи, цибулі, гороху, що в животі, їй-богу, наче півні співають. Ну, а до того ж і вигода. Шляхом їздить усякий люд, кожному заманеться кавуна або дині. Хуторяни бувало чого тільки не нанесуть на обмін: курей, яєць, індиків... Життя було хороше. А найбільше до вподоби було дідові те, що кожного дня проїде шляхом чумаків возів з півсотні. Чумаки, знаєте, люди бувалі: почнуть розповідати — аби слухати охота! А дідові чумацькі розмови, як голодному галушки. Бувало оце стріньється зі старими знайомими (діда вже всі знали), та ви самі знаєте, що буває, коли зійдеться старизна. Тара, тара, тоді та отоді, таке та отаке було... Ну і розіллються! бог знає колишнє пригадають. Одного разу, — ну так, ніби зараз це бачу; сонце вже заходило, дід ходив

по баштану і знімав з кавунів листя, що ним понакривав кавуни од сонця вдень. "Дивись, Остапе", кажу я братові: "он чумаки їдуть!" "Де чумаки?" гукнув дід, роблячи на великій дині знак, щоб, бува, не з'їли хлопці. Шляхом, справді, тяглося возів із шість. Попереду ішов один уже з сивими вусами. Дійшовши ступнів, як би вам сказати, на десять, він спинився. "Здоров, Максиме! Осьде привів бог побачитись!"

Дід прижмурих очі: "А! здоров, здоров! звідки бог несе? І Болячка тут? здоров, здоров, брате! Що за чорт! та тут усі: і Крутотрищенко! і Печериця! і Ковельок! і Стецько! Здорові були! А, га, га! го, го!.." І пішло цілування. Волів розпрягли й пустили пастися на траву. Вози залишили на шляху; а самі посідали кружка перед куренем і запалили люльки. Та де вже там до люльок? За вигадками та балаканиною чи й по одній дісталось. Після полуденка дід став пригощати чумаків динями. Кожний, взявши диню, обчистив її чепурненько ножиком (люди були все бувалі, бачили немало, знали вже, як їдять у світі; либонь і за панський стіл, хоч і зараз, готові сісти); обчистивши гарненько, проткнув кожен пальцем дірочку в дині, випив з неї кисіль, далі краяв по шматочку і клав у рот. "Чого ж ви, хлопці", каже дід: "роти пороззявляли? танцюйте, собачі діти! Де, Остапе, твоя сопілка? Ану лиш козачка! Хомо, берись у боки! Отак! Гей, гоп!"

Я був тоді хлопець проворний. Старість клята! Тепер уже так не утну; замість усіх викрутасів ноги тільки спотикаються. Довго дивився дід на нас, сидячи з чумаками. Тільки помічаю я — ноги в його чогось не стоять на місці, наче їх хто соває.

"А дивись, Хомо", каже Остап: "коли не піде старий хрін танцювати!" І що ж ви думаєте? не встиг він цього сказати — не витерпів старий! забажалось, бачите, похвастатись перед чумаками. "Бачиш, чортові діти! хіба так танцюють? Ось як танцюють!" Дід став на ноги, руки вперед і вдарив закаблуками.

Ну, казати правду, танцював він так, що хоч би й з гетьманшею. Ми стали осторонь, і пішов старий викручувати ногами по рівному, коло

грядки огірків. Тільки дійшов він до половини і хотів, розігнавшись, викинути якогось свого викрутаса, не підіймаються ноги, та й тільки! що за напасть! розігнався знову, дійшов до середини — не бере! хоч ти що — не бере та й годі! ноги стали, як дерев'яні. "Чи не прокляте місце! чи не чортове навождення! Вплутається ж Ірод, ворог роду людського!" Ну як тут осоромитись перед чумаками! Розігнався знову, почав часто та дрібно — дивитись любо; до середини дійшов — ні! не витанцьовується, та й тільки! "А, проклятий сатано! щоб ти був подавився гнилою динею! щоб ти маленьким здох, собачий сину! бач якого сорому наробив на старість!" Аж чує: справді позаду хтось засміявся. Озирнувся: ні баштана, ні чумаків, нічого; спереду, ззаду, з боків — скрізь рівне поле. "Е! ссе... от тобі й на!" Став придивлятися — місце ніби трохи по знаку! Збоку — ліс, за лісом стирчить проти неба якась тичка. Що за чорт — та це ж голубник, що в попа на городі! з другого боку теж щось сіріє; придивився: клуня волосного писаря. Ось куди занесла нечиста сила! Поблудивши кругом, наткнувся він на стежку. Місяця не було; біла пляма мелькала замість нього крізь хмару. "Буде завтра вітер великий", подумав дід. Зирк — збоку од стежки на могилці засвітилася свічка. Чи бачив таке! став дід, руками в боки взявся та й дивиться: свічка погасла, і трохи далі засвітилась друга. "Скарб!" закричав дід: "закладаюся на голову, коли не скарб!" І вже поплював було на руки, щоб копати, та спохватився, що немає з ним ні заступа, ні лопати. "Шкода, ну, хто знає? може, треба тільки підняти дерен, а він тут і лежить, голубчик! Нічого робити, треба принаймні хоч місце позначити, щоб після знайти!"

От перетягнувши чималу, вихором, мабуть, одламану гілку, накрив він нею могилку, де горіла свічка, та й пішов стежкою. Молодий дубнячок почав рідшати; показався тин. "Ну, так! не казав хіба я", подумав дід: "то це попова левада! Онде і його тин! тепер до баштана й версти звідси не буде". Одначе додому прийшов він пізенько і галушок не схотів їсти. Розбудивши брата Остапа, спитав тільки, чи давно поїхали чумаки, і закутався в кожух. Коли ж той почав було питати: а куди тебе, діду, чорти діли сьогодні? — "Не питай", сказав дід і ще дужче закутався: "не питай, Остапе; а то швидко посивієш!" І так захропів, що горобці, які забралися були на баштан, з переполоху знялися вгору. Та де вже там

йому спалося? Нічого сказати, хитра була бестія, дай боже йому царство небесне! умів викрутитися завжди. Іншого разу такої заспіває, що губи покусав.

Другого дня, тільки в полі стало смеркати, надів дід свитку, підперезався, взяв під пахву заступ та лопату, надів на голову шапку, далі випив кухоль сирівцю, утер полою губи і пішов прямо до попового городу. Минув і тин, і молодий дубнячок. Поміж дерев в'ється стежка і виходить в поле. Здається, та сама! Вийшов у поле; місце точнісінько вчорашнє: он і голубник стирчить; однак клуні не видно. "Ні, це не те місце! Те, мабуть, далі. Треба, певно, звернути до клуні!" Вернувшись назад, пішов іншою дорогою — клуню видно, а голубника нема! Знову повернув ближче до голубника — клуня сховалась. А в полі, як навмисне, почав накрапати дощик. Побіг знову до клуні — голубник пропав, до голубника — клуні немає. "А щоб тобі, проклятий сатано, не довелося дітей своїх бачити!" А дощ припустив, як з відра. Тоді, скинувши нові чоботи і загорнувши їх у хустку, щоб не пожолобилися од дощу, чкурнув він звідти, мов той панський іноходець. Вліз у курінь, мокрий, як хлющ, накрився кожухом і почав крізь зуби щось бурчати й голубити чорта такими словами, яких я ще зроду не чував. Признаюся, напевно, я почервонів би, коли б це було вдень.

Вранці прокинувся, дивлюсь: дід уже ходить по баштану, наче нічого й не сталося, і кавуни лопушинням накриває. За обідом знову почав жартувати старий, лякав меншого брата, що проміння його на курку замість кавуна; а, пообідавши, зробив з дерева пищик і почав грати; потім дав нам бавитися диню, зігнуту в три погібелі, наче гадюка, він називав її турецькою. Тепер таких динь я ніде вже й не бачив. Насіння, правда, добув він десь далеко. По вечері, як уже стемніло, дід пішов із заступом прокопати нову грядку на пізні гарбузи. Ідучи мимо того замороженого місця, не витерпів він і пробурчав крізь зуби: "прокляте місце!", вийшов на середину, де не витанцьовувалось позавчора, і вдарив сердито заступом. Зирк, кругом нього знову те ж саме поле: з одного боку стирчить голубник, з другого — клуня. "Ну, добре ж, що догадався я взяти з собою заступ. Он і стежка! он і могилка стоїть! он і гілка

навалена! а он-он і свічка горить! Якби тільки не помилитись!"

Потихеньку побіг він, піднявши заступ угору, так, ніби хотів ним почастувати кабана, що затесався на баштан, і спинився коло могилки. Свічка погасла; на могилі лежав камінь, зарослий травою. "Цей камінь треба підняти", подумав дід і почав обкопувати його з усіх боків. Великий проклятий камінь! проте, міцно обпершись ногами об землю, він зіпхнув-таки його в могилу! "Гу!" загуло по долині. "Туди тобі й дорога! Тепер піде діло швидше". Дід зупинився, вийняв ріжок, насипав на кулак табаки і вже лагодився піднести до носа, аж ось над головою у нього "ачхи!" Щось чхнуло, та так, що аж дерева захитались, і дідові оббризкало все лице. "Коли хочеш чхнути, то хоч би вбік одвернувся!" промовив дід, протираючи очі. Озирнувся, немає нікого. "Ні, не любить, мабуть, чорт табаки!" Дід заховав ріжок за пазуху і знову взяв у руки заступ. "Дурень же він, бо такої табаки ні дідові його, ні батькові не доводилось нюхати!" Почав копати — земля м'яка, заступ так і грузне. Ось щось брязнуло. Викидавши землю, побачив він казана. "Ага, голубчику! осьде ти!" скрикнув дід, засовуючи під нього заступ. "Ага, голубчику, ось де ти!" запищав птичий ніс, клюнувши казан. Одступив дід і заступ випустив з рук. "Ага, голубчику, ось де ти!" забекала бараняча голова на верхівці дерева. "Ага, голубчику, осьде ти!" ревнув ведмідь, висунувши з-за дерева свою морду. Мурашки полізли у діда по спині. "Та тут страшно й слово сказати!" промовив він сам до себе. "Тут страшно й слово сказати!" пискнув птичий ніс. "Страшно слово сказати!" забекала бараняча голова. "Слово сказати!" ревнув ведмідь. "Хм!" сказав дід, і сам злякався. "Хм!" запищав ніс. "Хм!" бекнула голова. "Хум!" ревнув ведмідь.

Зі страхом озирнувся він: боже ти мій, яка ніч! ні зірок, ні місяця; кругом провалля; коло ніг круча — безодня; над головою нахилилась гора, от-от, здається, гупне на нього! і ввижається дідові, що з-за неї виглядає якась пика: леле! ніс, як міх у кузні; ніздрі — хоч по відру води лий у кожну! губи, їй-богу, як дві колоди! червоні баньки викотились наверх, ще й язик висолопила, дражниться! "Чорт з тобою! На тобі й скарб твій! Отака мерзенна пика!" Дід покинув казан і вже хотів був тікати, озирнувся: як не було нічого. "Це ж тільки лякає нечиста сила!" Взявся знову до казана — ні, важкий! Що робити? Не тут же його

залишати! От, напруживши всі сили, вхопився він за нього руками: "ну, разом, разом! ну, ще трохи!" і витяг! "Ух! тепер понюхати табаки!" Вийняв ріжок.

Одначе, перш, ніж понюхати, пильно подивився, чи нікого немає. Здається, що ні; аж ось ввижається йому, що пень дерева пихкає і дметься, показуються вуха, наливаються червоні очі, роздуваються ніздрі, ніс наморщився, от-от чхне. "Ні, не понюхаю табаки!" подумав дід, сховавши ріжок: "знову заплює чортяка очі!" Вхопив казана і скільки духу тікати. Тільки чує, а позаду щось так і чеше його лозиною по ногах. "Ой, ой, ой!" покрикував тільки дід, біжучи з усієї сили. І вже як добіг до попового городу, тоді тільки почав потроху переводити дух.

"І куди це запропастився дід?" думали ми, дожидаючи його години зо три. Вже з хутора давно прийшла мати і принесла горщик гарячих галушок. Діда нема та й нема! Сіли знову вечеряти самі. Після вечері мати вимила горщик, дивиться, куди б вилити помії, щоб не на грядку, аж бачить — сунеться прямо їй назустріч кухва[62]. У небі було темненько. Це ж, мабуть, котрийсь із хлопців, пустуючи, сховався за кухвою, та й підштовхує її. "От і добре, сюди я й виллю помії", сказала та й вилила гарячі помії.

"Ой", закричало щось басом. Зирк — дід. Ну, хто ж знав таке! їй-богу, думали, що діжка лізе. Признатися, хоч воно трохи ніби й гріх, а таки сміх узяв, коли побачили, як сива дідова голова вся була облита поміями і обвішана лушпинням з кавунів та динь.

"Бачиш, чортова баба", сказав дід, обтираючи полою голову: "як ошпарила! ніби свиню перед Різдром! Ну, хлопці, буде тепер вам на бублики! У золотих жупанах будете ходити, сучі діти! Подивіться, лишень, подивіться сюди, чого я вам приніс!" сказав дід і одкрив казана. І що ж би таке було там, як ви гадаєте? Ну, принаймні, подумавши добре? га? золото? Отож-бо й є, що не золото: сміття, гній... сором казати, що таке! Плюнув дід, викинув казана і руки помив.

Після того наказав і нам вірити коли-небудь чортові. "Ви собі й не думайте", говорив він нам часто: "все, що не скаже ворог господа Христа, все збреше, сучий син! Правди в нього й на копійку немає!" І бувало тільки почує старий, що в якомусь місці неспокійно: "Ану, хлопці, давайте хрестити!" загукає до нас: "так його! так його! гарненько!" і почне класти хрести. А те прокляте місце, де не витанцьовувалось, обгородив він тином і звелів кидати туди все, що було непотрібного, увесь бур'ян і сміття, що згрібали з баштана. Так от як морочить нечиста сила чоловіка. Я добре знаю цю землю: після того наймали її у батька під баштан сусідні козаки. Земля добра! і родила завжди на диво; тільки на тому завороженому місці ніколи не було нічого путнього. Засадять, як слід, а зійде щось таке, що й не добереш у ньому толку: кавун не кавун, гарбуз не гарбуз, огірок — не огірок... чорт знає, що таке!